

Medzi Slovenskom, Juhosláviou a Srbskom – obraz vojvodinskej slovenskej komunity v slovenských a srbských politických naráciách v 19. – 21. storočí

Juraj Marušiak – Sanja Zlatanović

MARUŠIAK, J. – ZLATANOVIĆ, S.: *Between Slovakia, Yugoslavia, and Serbia – The image of the Vojvodina Slovak community in Slovak and Serbian political narratives in the 19th – 21st century*
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 70, 2023, no. 6, pp. 615-639

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.1>

Juraj Marušiak ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3972-8165>

Sanja Zlatanović ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-0257>

Key words: Vojvodina Slovaks, Serbia, Slovakia, Yugoslavia, identification

The article examines the dynamics of the formation of the image of the Slovak community in Vojvodina in Slovak and Serbian political narratives from the 19th century to the present. It focuses on how its differences manifest in the (Czecho-)Slovak and Yugoslav (Serbian) context. The first part of the article explores the nationalising processes among the members of the Slovak community in present-day Vojvodina from the 19th century till the dissolution of the Habsburg Empire. The following parts are devoted to the position of the Slovak minority in Vojvodina in the conditions of the Yugoslav state in the interwar period, as well as its relations with the Czechoslovak Republic. The article also deals with the position of this community during the Second World War, in socialist Yugoslavia and after its dissolution in the early 1990s in the context of inter-state relations, but also the dynamics of intra-ethnic interactions. The paper draws on the symbolic interactionism approach, i.e. the shaping of mutual perceptions along and across ethnic boundaries and through intra-ethnic integration and differentiation practices.

Kľúčové slová: vojvodinskí Slováci, Srbsko, Slovensko, Juhoslávia, identifikácia

Už len množstvo názvov, ktorými bývajú v slovenskom akademickom i politickom diskurze označovaní príslušníci slovenskej enklávy, respektíve exklávy v Srbsku, naznačuje, v akých rozmanitých kontextoch sa uvedená komunita pohybovala od 19. storočia až po súčasnosť. Nimi obývané územie i jeho obyvatelia boli predmetom početných a konfliktných politických, štátoprávných i kultúrno-nacionalizačných projektov, od roku 1918 sa ocitalo v hraniciach viacerých štátov a širších geopolitických projektov. Až do roku 1918 ich možno identifikovať ako *dolnozemských Slovákov*, v kontraste so Slovákami žijúcimi na takzvanej Hornej zemi, označovanej aj ako Horné Uhorsko, kde predstavovali väčšinové obyvateľstvo. Oblasť, označovaná v slovenskej literatúre a historiografii ako takzvaná Dolná zem, sa stala predmetom kolonizácie slovenského obyvateľstva z niekdajšieho Horného Uhorska (Hornej zeme) od 18. storočia. Išlo o vnútroštátnu kolonizáciu v rámci multietnického Uhorského kráľovstva, čo ovplyvnilo aj identifikačné procesy tamojšieho obyvateľstva. Na druhej strane, naratív o *dolnozemských Slovákoch* bol frekventovaný v publicistike a literatúre *hornozemských Slovákov*, ale aj v *dolnozemskej* diskurze, pokiaľ mal demonštrovať odlišnosť tamojšieho prostredia od Slovákov na *Hornej zemi* (*Horniakoch*) (Babiak 2018: 121-122; Botík 2011: 31-32). Menej sa používalo označenie *južní Slováci* ako napríklad v prípade Juhoslovenského obchodno-hospodárskeho spolku v Báčskom Petrovci (Auerhan 1921: 164).

Zároveň aj kolonizačné procesy v tomto regióne mali multietnický charakter, popri Slovákoch sa na nich podieľali Maďari, Nemci, Srbi, Chorváti, Rumuni, Rusíni a príslušníci ďalších etník. Multietnický charakter regiónu, formovaný do veľkej miery vnútroštátnymi kolonizačnými procesmi, sa od prvej polovice 19. storočia dostával do konfliktu s projektom Uhorska ako maďarského národného štátu. Po roku 1918 možno príslušníkov skúmanej komunity označovať na základe ich štátnej príslušnosti ako *juhoslovanských Slovákov* (podobne hovoríme o *maďarských* alebo *rumunských Slovákoch*; Botík 2023: 16), po rozpade Juhoslávie s použitím názvu štátu, na území ktorého žili, v danom prípade ako *Slovákov v Srbsku*. Paralelne sa používajú označenia *vojvodinskí Slováci* alebo *Slováci vo Vojvodine*, podľa názvu administratívneho útvaru – autonómneho kraja Srbskej republiky (Babiak 2018: 122). Mnohé z uvedených označení sú v súčasnosti značne nepresné, pretože sa vzťahujú iba k časti územia obývaného slovenskými komunitami (Vojvodina), alebo naopak, odkazujú na geografické a politické reálie, ktoré v súčasnosti v dôsledku územných zmien už neexistujú. Aj preto v skúmanej komunite prevláda nad spoločnou identifikáciou s ostatnými časťami niekdajšej komunity *dolnozemských Slovákov* identifikácia so štátom, na území ktorého žijú dnes. Aj pojem *vojvodinskí Slováci* je teda s ohľadom na príslušníkov slovenskej komunity v Srbsku nepresný, keďže ich časť žije v obciach, ktoré sa v súčasnosti nachádzajú v obvode Belehradu, a nie Autonómnej provincie Vojvodina. Tento pojem nezahrňuje ani slovenské komunity v iných častiach bývalej Juhoslávie, najmä v Chorvátsku a osobitne v oblasti Iloku, ktorá aj vzhľadom na svoju konfesionálnu štruktúru má blízko ku komunite vojvodinských Slovákov. Slovenská komunita v súčasnej Vojvodine nebola síce v 19. storočí natoľko početná ako v békeško-čanádskej oblasti (54 000, respektíve 140 000), bola však politicky najaktívnejšia a menej podliehala asimilácii (Botík 2023: 10).

Vzhľadom na špecifický charakter slovenského osídlenia na takzvanej Dolnej zemi, ktoré nemá kompaktný charakter, ale je charakteristické vytváraním jazykových a etnických enkláv (ostrovov) obkolesených sídlami s prevahou obyvateľstva hlásiaceho sa k iným národnostiam (Botík 2011: 14-15), možno v prípade niektorých „slovenských“ lokalít, ako napríklad Békešskej Čaby, hovoriť o prevahe konfesionalnej a následne lokálnej sebaidentifikácie (Divičanová 2007). Prevažne rurálny charakter dolnozemskej slovenskej komunity zároveň determinoval politickú identifikáciu ich príslušníkov so stranami, ktoré presadzovali agrárny program. V ich prípade bola dokonca lokálna či dedinská komunita, respektíve agrárne mestečko takmer výlučnou sídelnou jednotkou (Botík 2011: 58, 72). Život v agrárnych, relatívne uzavretých komunitách im dlhší čas umožňoval vzdorovať asimilačným procesom. Nekompaktný charakter slovenského osídlenia v enklávach a ich slabé zázemie v urbánnom prostredí sa neskôr, v čase zvyšovania permeability hraníc medzi urbánnym a rurálnym prostredím, stal predovšetkým v oblastiach s maďarskou väčšinou v békeško-čanádskej oblasti aj hlavným zdrojom ich slabosti a rýchlej asimilácie.

Časté zmeny politického usporiadania súčasnej Vojvodiny a časti belehradskej aglomerácie obývanej príslušníkmi slovenskej komunity ovplyvnili aj evolúciu obrazu slovenskej komunity vo Vojvodine, respektíve jej jednotlivých príslušníkov v slovenských a srbských politických naráciách od 19. storočia po súčasnosť. V štúdiu sa usilujeme odpovedať na otázku, aké boli rozhodujúce faktory vytvárania tohto obrazu a do akej miery sa tento obraz líšil na Slovensku a v srbskom, respektíve juhoslovanskom prostredí, pričom predstavuje rozšírenie a čiastočne aj revíziu predbežných výsledkov nášho výskumu (Marušiak – Zlatanović 2021). Tento obraz bol ovplyvnený symbolickými geografickými predstavami, ktoré definovali teritoriálny rozsah „slovenského“, respektíve „srbského“ územia, ale aj normatívnymi charakteristikami, akými jednotlivé národno-emancipačné hnutia definovali príslušníkov svojej komunity. Dané charakteristiky boli definované jednak samotnými príslušníkmi komunity a príslušníkmi iných etník, ktoré žili v ich bezprostrednom susedstve, jednak elitami, ktoré sa definovali ako predstavitelia spomínaných „národov“. Po roku 1918 bol tento obraz definovaný tak medzinárodným spoločenstvom a ním iniciovanými normatívnymi aktami, pričom na príslušníkov uvedenej komunity sa začali vzťahovať menšinové práva obsiahnuté vo versaillskom mierovom usporiadaní, ako i záujmami dvoch štátov – Československa a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, po roku 1929 Juhoslovanského kráľovstva. Medzištátne interakcie a dynamika intraetnických vzťahov boli rozhodujúcimi momentmi, ktoré formovali postavenie príslušníkov tejto komunity navonok i jej vnútorný vývin v 20. a neskôr aj v 21. storočí.

Teoreticko-metodologický rámec

V štúdiu vychádzame z prístupov takzvaného symbolického interakcionizmu, to jest formovania vzájomnej percepcie pozdĺž etnických hraníc a naprieč nimi, i prostredníctvom intraetnických integračných a diferenciacnych praktík, ktoré môžu byť výsledkom politických naratívov, no takisto každodenných interakcií. Z tejto perspektívy možno k etnicite pristupovať ako k jednej z podôb sociálnej identifikácie, ktorá sa formuje a reprodukuje v sociálnych interakciách na etnických hraniciach a naprieč nimi, čím prispieva k jej konštituovaniu (Jenkins 2008: 54,

65). Stredobodom záujmu pri využití tohto prístupu sú sociálne interakcie, symbolizmus sociálnych aktivít, individuálne a kolektívne percepcie sociálnej reality a uhol pohľadu aktéra. Symbolický interakcionizmus predpokladá významnú úlohu elit reprezentujúcich dané komunity pri ich samotnom definovaní a následne v komunikácii s „inými“. Práve elity môžu ovplyvňovať širšie vrstvy spoločnosti vytváraním emócií, konštruovaním mýtov a postojov a apelovaním na ne, či už v kontexte vyvolávania nepriateľstva, alebo naopak, budovania spojenectiev (Kaufman 2001; Sekulić 2006: 797-798). V príspevku vychádzame primárne z aktivít jednotlivcov (politikov, intelektuálov, kňazov a podobne), respektíve inštitúcií, ktoré sa deklarovali ako „slovenské“, to jest vo svojej činnosti sa orientovali primárne na reprezentovanie záujmov Slovákov v Srbsku. Identifikačné procesy pritom majú dve dimenzie – vnútornú (ako subjekt vníma sám seba) a vonkajšiu (ako je subjekt vnímaný inými). Tieto dimenzie sú navzájom prepojené a podmienené. Obraz, ktorý o subjekte vytvára „signifikantný iný“, môže ovplyvňovať aj jeho vnímanie seba samého.

Štandardným rámcom pre výskum menšinových komunít je triadický vzťah, definovaný Rogersom Brubakerom, ktorého komponentmi sú príslušníci komunity, štát, v ktorom žijú, a takzvaná materská krajina, respektíve externá domovina (external homeland). Pod ňou sa rozumie národný štát danej menšiny (Brubaker 1995: 118-120). Vzhľadom na často sa meniacu teritoriálnu príslušnosť nielen Vojvodiny, ale aj Slovenska, sa však daný rámec ukazuje ako nepostačujúci. Identifikačné procesy príslušníkov vybranej komunity je nutné skúmať aj v kontexte slovensko-maďarských, srbsko-maďarských a slovensko-chorvátskych vzťahov, keďže Sriem bol pred rokom 1918 a tiež v rokoch 1941 – 1945 považovaný za súčasť Chorvátska. Po roku 1918 a následne po roku 1929 sa aj problematika Vojvodiny, respektíve etnických menšín v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov dostala do siločiar konfliktov dvoch dominantných etnických reprezentácií tohto štátu – srbskej a chorvátskej, ale aj do vnútorného konfliktu v Srbsku medzi centrom a vojvodinskou periferiou. V neposlednom rade postavenie Slovákov v Juhoslávii, respektíve v Srbsku bolo ovplyvňované aj kontextom vzťahov česko-slovenských a od roku 1939 prakticky až do súčasnosti i geopolitickým faktormi, ku ktorým patrí existencia sovietskeho bloku, peripetie jeho vzťahu s Juhosláviou až po jeho rozpad, no takisto vojny v post-juhoslovanskom priestore a proces rozširovania Európskej únie a NATO. Brubakerov triadický vzťah možno teda popri troch aktéroch rozšíriť o niekoľko ďalších vrcholov. Paradoxne, podobný triadický vzťah sa už dlho uplatňuje aj pri výskume kultúry menšinových komunít, konkrétne tiež literatúry Slovákov v Srbsku, ako ho definoval napríklad Andrej Mráz (Svetlík 2016: 250).

Kľúčovými zdrojmi predkladanej štúdie sú práce slovenských, srbských a chorvátskych historikov politických a kultúrnych dejín, ktoré sa venujú problematike daného regiónu, vzťahom medzi Juhosláviou a Slovenskom, respektíve Československom. Slovenskí autori ako napríklad Miroslav Kmeť, Anton Hruboň a Ondrej Druga sa vo svojom výskume zameriavajú predovšetkým na bezprostredné interakcie medzi Slovenskom a príslušníkmi slovenskej komunity vo Vojvodine. Na druhej strane, prínosom srbských a chorvátskych autorov, napríklad Slobodana Selinića, Milana Sovilja (žijúceho v Česku), Vlatky Dugačkej či vojvodinsko-slovenskej historičky Gabriely Gubovej Červenej, je začlenenie vývinu týchto interakcií aj do juhoslovanského, respektíve srbského a chorvátskeho kontextu.

Ďalším zdrojom, hlavne pre obdobie po roku 1989, je výskum, ktorý sme realizovali od roku 2015 formou hĺbkových semištruktúrovaných rozhovorov s príslušníkmi komunity vojvodinských Slovákov žijúcimi na Slovensku, v Srbsku (obce Kovačica a Báčsky Petrovec) i v ďalších štátoch prostredníctvom sociálnych sietí Skype a Messenger. Celkovo sme realizovali približne osemdesiat rozhovorov s respondentmi rozličného pohlavia, veku, úrovne vzdelania a pracovného zaradenia, ktorí sa sťahovali na Slovensko v rozličných vlnách po roku 1990, a tiež s tými príslušníkmi skúmanej komunity, ktorí zostali žiť v Srbsku alebo sa do Srbska po určitom období pobytu na Slovensku vrátili. Výskum sa týkal primárne migrácií vojvodinských Slovákov na Slovensko po roku 1989. Štúdia je usporiadaná chronologicky, čo umožňuje vidieť rôznorodosť kontextov, do ktorých boli začleňovaní príslušníci vojvodinskej slovenskej komunity, a ako sa v závislosti od historického vývinu menilo ich vnímanie protagonistami najmä slovenského, no tiež srbského nacionalizmu.

Dolnozemskí Slováci a nacionalizačné procesy v 19. storočí

Ako poukazuje Ján Botík, v minulosti, v čase formovania dolnozemských slovenských komunit, v mnohých prípadoch išlo o relatívne vnútorne kompaktné, etnicky homogénne ostrovy (regióny, dediny a ich časti, ulice), preto etnický a kultúrny vývin ich obyvateľstva bol v týchto ostrovoch v mnohom zhodný s vývinom na materskom etnickom území. Obraz dolnozemských Slovákov korešpondoval s obrazom Slovákov z Hornej zeme ako prevažne rurálnej populácie, čo bolo nielen dôsledkom ich sociálnej štruktúry, ale i sociálnej reprezentácie Slovákov, ako ju šírila napríklad slovenská a maďarská krásna literatúra (Botík 2011: 58).

Faktorom, ktorý prispieval k udržaniu jeho slovenského charakteru z hľadiska jazyka, národného vedomia, pomenovania i sebaidentifikácie či rozmanitých prejavov materiálnej i duchovnej kultúry (Botík 2011: 14-15), bolo aj prevažujúce evanjelické vierovyznanie (s malou katolíckou menšinou v obci Selenča), odlišné od náboženstva okolitého obyvateľstva (katolicizmus, kalvinizmus a pravoslávie). Hoci viacerí autori sa nazdávajú, že evanjelická cirkev patrila najmä v období dualizmu medzi „jeden z najúčinnejších prostriedkov maďarizácie“ (Viršinská 2010: 47; Pivková 2013: 336-337), vysoký počet slovenských veriacich spôsobil, že v období pred revolúciou 1848/1849 a neskôr, po likvidácii Matice slovenskej a slovenských gymnázií (1874 - 1875), sa stala de facto jedinou slovenskou národnou inštitúciou (Kónya 2014; Marušiak 2016).

Procesy národnej identifikácie, respektíve enacionalizácie (čo je pojem, ktorým historik a politológ Tomasz Kamusella označuje proces začleňovania príslušníkov „národne“ indiferentných komunit do „národov“; Kamusella 1994), prebiehal na území multietnickej Dolnej zeme s fázovým oneskorením v porovnaní s Horným Uhorskom. Napriek evanjelickej príslušnosti značnej časti príslušníkov dolnozemskej slovenskej komunity štúrovska agitácia toto územie nezasiahla. V uvedenom období možno na príklade takých dolnozemských kultúrnych dejateľov, ako bol evanjelický kňaz a historik Jozef Ludovít Haan, ilustrovať, že „slovenské kultúrne povedomie nebolo prekážkou lojality voči uhorskej štátnej myšlienke a súdobému verejno-právnemu a politickému zriadeniu v zmysle, ako toto zriadenie chápala elita majoritného národa a krajiny“ (Halász 2011: 72). J. L. Haan, podobne ako väčšina slovenskej inteligencie v békeško-čanádskej

620 oblasti, s nadšením prijal maďarskú revolúciu 1848, kým Habsburgovcov či štúrovských dobrovoľníkov podporovala iba menšina. V Báčke, Banáte a Srieme sa slovenské elity správali indiferentne v situácii, ktorú historik M. Kmeť označuje ako „občiansku vojnu“ medzi Srbmi a Maďarmi (Kmeť 2007, 2012: 210-211). Podobným príkladom uhorského vlastenca bol maďarský politik slovenského pôvodu Michal Žilinský/Mihály Zsilinszky, ktorý síce udržiaval kontakty so slovenským prostredím, identifikoval sa však s Uhorskom ako maďarským národným štátom (Halász 2011: 78). Zároveň s oneskorenými enacionalizačnými procesmi, v rámci ktorých boli kultúrne aktivity postupne dopĺňané politickými aktivitami, prebiehal proces formovania regionálnej slovenskej identity. Medzi jeho výrazy patrila napríklad vznik časopisu *Dolnozemský Slovák*, ktorý vychádzal v rokoch 1902 – 1920. Popri ekonomickej problematike reflektoval aj odpor proti maďarizačným praktikám. Okrem súčasnej Vojvodiny ho čítali aj v lokalitách ako Nadlak (v súčasnosti Rumunsko), Slovenský Komlôš, Poľný Berinčok a v ďalších obciach na území súčasného Maďarska. Časopis zanikol zároveň s fragmentáciou dolnozemskej slovenskej komunity po prvej svetovej vojne (Hlavatá 2019; Dugački 2011: 53).¹

Aj počas trvania habsburskej monarchie geografický faktor pôsobil, že takzvaní dolnozemeckí Slováci boli vnímaní ako geograficky i kultúrne špecifická súčasť slovenského etnika, hoci sa neocitli úplne mimo pozornosti slovenského národnopolitického hnutia. Nemožno zabúdať ani na intelektuálny prínos príslušníkov tejto komunity k formujúcej sa slovenskej literatúre a iným oblastiam kultúry. Vnímanie slovenskej dolnozemskej „subkultúry“, ako ju označuje J. Botík (2011: 17-20), teda oscillovalo medzi zaradením Dolnej zeme do kontextu slovenskej mentálnej geografie, okrem iného aj pod názvom *Dolnozemske Slovensko*, ako tento región nazval v roku 1862 Ján Kutlík, a vnímaním tamojších Slovákov ako „miernejších“ oproti radikálnejším „hornozemcom“. Od „hornozemcov“ sa odlišovali kolektívnou pamäťou, ktorej súčasťou bolo „vedomie príchodu, pionierska úloha predkov pri kultivácii krajiny, obraz Slovenska („Hornej zeme“) viac-menej neurčitý, rozmazaný či žiaden“ (Kmeť 2012: 222-225). To súviselo s nutnosťou kolonistov prispôbiť sa podmienkam novej domoviny, keď popri tradičnej kultúre, ktorú si priniesli so sebou, a obojsmerným transferom kultúrnych hodnôt medzi Dolnou a Hornou zemou, vstupovali dolnozemeckí Slováci do interakcií s kultúrami okolitých etník (Botík 2011: 17-19), zároveň však medzi nimi a Slováckmi na Hornej zemi fungoval neustály tok informácií a ľudí. Aj preto bola táto subkultúra vnímaná ako viac podliehajúca maďarizácii než Horná zem (Kmeť – Kunec 2020), čo však trebárs Jan Auerhan v prípade vojvodinských Slovákov spochybňoval (Auerhan 1937: 4-5). Na druhej strane, už v šesťdesiatych rokoch 19. storočia v súvislosti s teritorializáciou slovenského národného hnutia, vyjadrovanou okrem iného aj v Memorande národa slovenského (1861), sa v prostredí dolnozemských slovenských intelektuálov objavoval pocit, že „čirými Slováckmi obývaná“ vlasť na nich zabudla (Babiak 2018: 123). Na druhej strane aj autori z dolnozemského prostredia uznávali dôležitú úlohu slovenských vzdelancov z „Hornej zeme“ pri organizácii kultúrneho a intelektuálneho života dolnozemských Slovákov (Mráz 1948). Z hľadiska definovania kritérií „slovenskosti“ sa totiž práve prostredie slovenských elít

1 Vydávanie časopisu bolo obnovené v roku 1996.

na takzvanej Hornej zemi a po roku 1918 v Československej republike, respektíve na Slovensku stali dominujúcim aktérom.

V prostredí dolnozemsých Slovákov na území súčasnej Vojvodiny sa odohrali viaceré udalosti so zásadným významom pre slovenský národno-emanipačný proces, akými bolo zvolenie kandidátov Slovenskej národnej strany Viliama Paulinyho-Tótha (1869 – 1872) a Milana Hodžu za poslanca Uhorského snemu (1905, 1906) za okres Kulpín vďaka spolupráci s politickou reprezentáciou tamjších Srbov, a napokon aj takzvaný Kovačický proces s evanjelickými veriacimi, ktorí v roku 1907 spevom slovenských piesní protestovali proti zavádzaniu maďarských bohoslužieb v tejto väčšinovo slovenskej obci (Pivková 2013: 338; Sirácky 1996). Kovačický prípad postupne zostal v tieni udalostí v Čerbovej v roku 1907, čo azda súvisí nielen s tým, že policajný zásah v Čerbovej si vyžiadal ľudské obete, ale aj s tým, že sa odohral na slovenskom „materskom“ území, a nie v kultúrnej exkláve, získal medzinárodný ohlas (Beretzky 2023; Holec 1997) a zároveň sa dotýkal tamojšieho majoritného katolíckeho obyvateľstva, ktorého reprezentácia sa práve v uvedenom období začala aktívnejšie zapájať do slovenského národného hnutia.

Spomínané udalosti však naznačujú, že aj napriek geografickej vzdialenosti od „Hornej zeme“ dolnozemskí Slováci v národnom hnutí začali zohrávať dôležitú úlohu. Bolo to aj vďaka rozvinutým praktikám občianskej participácie i úrovni hospodárskeho rozvoja. Podľa dolnozemskeho slovenského politika a podnikateľa Miloša Krna sa práve skupina Slovákov v súčasnej Vojvodine „vypracovala po každej stránke medzi najvyspelejšiu, politicky i hospodársky a kultúrne najaktívnejšiu časť slovenského národa vôbec“. Filozof Andrej Kopčok dokonca zaradovoval Dolnú zem medzi centrá slovenského národného života, spolu s Martinom, Bratislavou a Budapešťou (Kopčok 2007: 78). V sledovanom období však už paralelne existovali dve línie identifikácie dolnozemskeho slovenského obyvateľstva. Prvou bola „národná“ línia reprezentovaná táborom „kutlíkovcov“ (Ján Kutlík starší, Félix Kutlík, Ján Kutlík mladší), ktorá sa etablovala primárne v Bácske. Druhú, silnejšiu líniu charakterizoval program „dvojitej“ identity – etnickej slovenskej a lojálnej voči uhorskému štátu a reprezentoval ho takzvaný tábor „haanovcov“ (patrili doň rodiny Vilímovcov, Haanovcov a Žilinskovcov), ktorý však nepovažoval za potrebné klásť prekážky asimilačným procesom a spolupracoval s vládnu Liberálnou stranou (Kmeť 2012: 227-228).

Podobne rozštiepené bolo agrárne hnutie. Popri centristickom programe, zastúpenom v slovenskom prostredí M. Hodžom, v prostredí dolnozemsých Slovákov malo silnú pozíciu aj radikálne agrárno-socialistické hnutie reprezentované Ondrejom Áchimom a jeho Nezávislou socialistickou stranou Uhorska (označovanou aj ako Nezávislá sedliacka socialistická strana Uhorska, respektíve Roľnícka strana). Táto strana vydávala svoje tlačoviny vrátane novín *Svobodné slovo* popri maďarčine aj v slovenčine, samotný Áchim sa k svojmu slovenskému pôvodu hlásil, popri lojalite k uhorskému štátoprávnemu programu (Kmeť 2012: 247-250).

Používajúc typológiu Miroslava Hrocha pre fázy národných hnutí, v prostredí dolnozemsých Slovákov ešte v polovici 19. storočia prevládala fáza A, ktorej charakteristikou je „učenecký záujem“. Prevažná väčšina miestnych slovenských kultúrnych elít problematiku etnicity a používania lokálnych jazykov vnímala pragmaticky ako otázky každodennej komunikácie a vyhýbala sa ich politizácii. O intenzívnejšej „národnej agitácii“, charakteristickej pre fázu B, môžeme

622 hovoriť až od šesťdesiatych rokov 19. storočia, pričom až začiatkom 20. storočia prichádza k narastaniu počtu prívržencov národných hnutí (Hroch 1999: 14-16).

Vojvodinská slovenská enkláva v medzivojnovom období

Koniec prvej svetovej vojny a rozpad Rakúsko-Uhorska mali zásadný vplyv na postavenie príslušníkov vojvodinskej slovenskej komunity. Stali sa predmetom záujmu dvoch nacionalizujúcich štátov – Československej republiky a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktoré ako novovzniknuté štáty realizovali aj prostredníctvom mocenských nástrojov politiky v záujme „jadrových národov“, ktoré boli definované ako „majitelia“ štátov (Brubaker 1996: 5). Zároveň však proces nacionalizácie uvedených štátov bol sprevádzaný nastolením demokracie a rozširovaním praktík občianstva, predovšetkým vďaka zavedeniu všeobecného volebného práva. Aj v prostredí Vojvodiny sa tak národné hnutia etablovali ako masové, dosiahli úplnú sociálnu štruktúru, čo umožnilo aj ich vnútornú diferenciaciu. Tento stav označuje M. Hroch ako fázu C (Hroch 1999: 14-16).

Aj v dôsledku slovensko-srbskej politickej spolupráce začiatkom 20. storočia bola slovenská komunita v súčasnej Vojvodine na začiatku prvej svetovej vojny vnímaná uhorskými úradmi ako zdroj ohrozenia štátu. Preto bolo bezprostredne po vypuknutí vojny internovaných nielen stoosemdesiat srbských aktivistov, ale aj deväť popredných predstaviteľov tamojších Slovákov (Jovankovič 2013). Predstavitelia slovenských elit zo súčasnej Vojvodiny, reprezentovaných Slovenskou národnou stranou, ktorá po štvorročnej pasivite obnovila v roku 1918 svoju činnosť, sa aktívne podieľali na rozpade Rakúsko-Uhorska. Desiateho novembra 1918 vznikla v Novom Sade Národná rada dolnozemských Slovákov. Jej predstavitelia podporili Veľké národné zhromaždenie Srbov, Bunjevcov a ostatných Slovanov v Banáte, Báčke a Baranji, ktoré sa konalo 25. novembra 1918 v Novom Sade a vyslovilo sa v prospech začlenenia regiónu do Srbského kráľovstva, hoci pôvodne reprezentácia tamojších Slovákov hovorila o začlenení do Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (Gubová Červená 2019: 42-43, 47, 80-81). Národná rada dolnozemských Slovákov však zároveň pozdravila vznik nového československého štátu a vyjadrila vôľu „navždy udržať styky s matkou zemou slovenskou a jej národným životom“. Zároveň však toto vyhlásenie obsahuje aj obavy z možného zabudnutia, keďže zostali v dôsledku „krutého osudu“ odtrhnutí od slovenskej vlasti: „hlásime sa čo vzdialené deti o jej lásku a priazeň uisťujúc o svojej vernej oddanosti“ (Jovankovič 2019: 144).

Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie priniesol zmenu charakteru kontaktov príslušníkov komunity so „starou vlasťou“, keďže ich oddeľovali štátne hranice. Z perspektívy oboch nástupníckych štátov sa stali „juhoslovanskými Slováckmi“, pričom však minimálne z politického hľadiska takáto komunita nevznikla. Potvrďuje to skutočnosť, že vojvodinská Slovenská národná strana svoje aktivity aj po roku 1918 vyvíjala predovšetkým vo vojvodinskom prostredí, a nie napríklad medzi Slováckmi v Chorvátsku alebo Bosne. Jej pôsobenie pod rovnakým názvom aj v novom štáte ilustruje proces budovania menšinových inštitúcií vo Vojvodine, ktorý do veľkej miery kopíroval inštitúcie pôsobiace na Slovensku (1921 – osamostatnenie Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Kráľovstve Juhoslovanskom, 1932 – vznik Matice slovenskej v Juhoslávii). Ako vyplýva z monografie G. Gubovej Červenej (2015), aj v novom štáte sa musela usilovať o akceptovanie

menšinových práv, napriek tomu, že jej vedúci predstavitelia opakovane deklarovali bezpodmienečnú lojalitu Kráľovstvu Srbov, Chorvátov a Slovincov, prípadne po roku 1929 Juhoslovanskému kráľovstvu.

Začiatkom dvadsiatych rokov, pri nominácii poslancov do Dočasného Národného predstaviteľstva (1919 – 1920), predstavitelia Slovenskej národnej strany uprednostňovali spoluprácu s Demokratickou stranou, no jediným slovenským poslancom sa vtedy stal Igor Štefánik (brat Milana Rastislava Štefánika), nominant Ludovej radikálnej strany. Demokratickú stranu podporovali aj vo voľbách do Ústavodarného Národného zhromaždenia v roku 1920. Po sklamaní z politiky Demokratickej strany, ktorá nemala záujem plniť požiadavky slovenskej reprezentácie, Slovenská národná strana podporila najprv Nezávislú radikálnu stranu, ktorá sa oddelila od Ludovej radikálnej strany (1923), a neskôr radikálnu stranu. Jej požiadavky, týkajúce sa predovšetkým používania slovenského jazyka na úradoch, v súdnictve a školstve, ale aj rovnoprávneho postavenia Slovákov pri rozdeľovaní pôdy v rámci pozemkovej reformy, politickí partneri nesplnili, podobne ako sa im nepodarilo získať parlamentné zastúpenie s výnimkou Pavla Popovického, ktorý ako poslanec za Ludovú radikálnu stranu slovenské požiadavky podporoval (1925 – 1927), hoci sám nebol Slovákom (Dugački – Sovilj 2020: 824). Vo vzťahu k demokratom i radikálom sa však Slovenská národná strana nachádzala v pozícii slabšieho partnera.

Politická línia Slovenskej národnej strany sa vyznačovala kontinuálnou bezpodmienečnou lojalitou voči juhoslovanskej štátnosti a dynastii Karadjordjevičovcov, čo jej vedenie opakovane zdôrazňovalo. Takisto akcentovali potrebu spolupráce slovanských národov („len slaviansky a svorne“) a negatívne sa vymedzovali voči požiadavkám nemeckej a maďarskej menšiny. Podobne sa odmietali zapájať do konfliktov medzi srbskou a chorvátskou reprezentáciou v kráľovstve (Gubová Červená 2015: 131-132, 167-168). Slabosť slovenskej reprezentácie vyplývala nielen z nízkej počtynosti slovenskej komunity, takže hlasy jej príslušníkov nemohli mať významnejší vplyv na výsledok volieb, ale aj nedostatočným rešpektom lídrov strany v očiach slovenských voličov. Predovšetkým sociálna nespokojnosť spôsobovala, že podporovali opozičné strany. V roku 1920 boli v slovenských obciach úspešní komunisti, v roku 1925 zas demokrati. Podpora komunistov spôsobovala, že noviny *Zastava*, patriace radikálom, najsilnejšej srbskej strane, ich označovali za nepriateľov štátu: „My bratov Slovákov i Bunevcov napomíname, kým je čas, žeby sa stránili podrývania a vyvracania našej srbskej vlasti na účet našich nepriateľov Maďarov a Švábov a všetkých ostatných. Zloprajníkov. Lebo jestli chcú robiť nepokoj a neporiadok, jestli chcú komunizmus, my ich vypraceme ku Trockému a Bélovi Kúnovi. Prečo by sa mali mučiť s osnovaním jednej novej komunistickej državy, keď tam už majú všetko hotové?“ Aj v roku 1923 boli radikálmi označovaní za protisrbských: „Slováci len na škodu a záhubu tunajších Srbov boli vyslaní na tieto kraje“ (Gubová Červená 2015: 110-111, 167-168). V Srie-me zas slovenskí voliči často podporovali Chorvátsku roľnícku stranu, kým slovenskí katolícki veriaci v obci Selenča nadväzovali spoluprácu s reprezentáciou rovnako katolíckych Bunjevcev (Gubová Červená 2015: 131-132). Politické identifikácie vojvodinských Slovákov sa teda neprekrývali s etnickými identifikáciami, dôležitú rolu zohrávali sociálne i náboženské štiepenia, ale aj politické sympatie

624 obyvateľstva prevládajúceho v regiónoch obývaných Slovákmi. Katolícko-evanjelické štiepenie malo analógiu s podobnými štiepeniami na Slovensku.

Podpora komunistov medzi vojvodinskými Slovákmi vo voľbách 1920 pobúrila nielen srbských politikov, ale aj slovenské menšinové elity a predstaviteľov československého štátu. Ján Čajak v novinách *Národná jednota* argumentoval zaostalosťou ľudí, ktorí podľa neho v skutočnosti nevedeli, čo je to komunizmus, a zároveň hovoril v tejto súvislosti o „chorobe“: „Sme zarmútení aj zahanbení nad naším úpadkom. Nevyťahujem sa z poklesku nášho ľudu, ani nechcem sa okrásľovať“ (Gubová Červená 2015: 110-111, 167-168). Podobné varovania prichádzali aj z Československa. Vysoký úradník Štátneho úradu štatistického Jan Auerhan, ktorého demografické štúdie obsahujúce odporúčania československým úradom mali výrazný vplyv na formovanie politiky Československej republiky voči komunitám slovenskej a českej diaspóry, uviedol: „Dobrej povesti, ktorej sa Slováci v juhoslovenskej verejnosti tešili, ublížili posledné voľby veľmi značne.“ Zároveň, aj smerom k belehradskej vláde konštatoval, že „slovenskí voliči nie sú presvedčenými komunistami“ (Auerhan 1921: 162-195). J. Čajak i J. Auerhan si však uvedomovali, že príčinou protestného hlasovania slovenských voličov je ich zlá kultúrna, mravná a sociálna situácia. J. Auerhan poukazoval na diskrimináciu príslušníkov slovenskej menšiny pri rozdeľovaní veľkostatkárskej pôdy a nespokojnosť Slovákov s pôsobením verejnej správy. Reakcie domácich slovenských elít, ale aj z Československej republiky na podporu komunistov voličmi pripomínali značné obavy, ktoré z občianskej participácie širokých vrstiev mali aj príslušníci demokratických elít, takzvaných predprevratových Slovákov na Slovensku, spochybňujúcich „politickú zrelosť“ kategórie, pomenúvanej homogenizujúcim označením „slovenský ľud“ (Benko 2009). Miera podpory komunistov bola zároveň faktorom, ktorým sa slovenská komunita vo Vojvodine odlišovala od väčšinového obyvateľstva na Slovensku.

Po volebnom neúspechu a zlyhaní spolupráce s dvoma najväčšími srbskými stranami v roku 1927 sa Slovenská národná strana, medzičasom reorganizovaná na Slovenskú národnú a roľnícku stranu,² rozhodla v roku 1929 ukončiť svoju činnosť. Volebné správanie príslušníkov vojvodinskej slovenskej komunity spochybňovalo autoritu Slovenskej národnej strany, ktorá si nárokovala na úlohu ich politickej reprezentácie. Toto rozhodnutie uľahčilo aj nastolenie diktatúry kráľom Alexandrom I. začiatkom januára 1929, čo bolo v slovenskom prostredí prijaté bez väčších protestov (Gubová Červená 2015). Slovenská reprezentácia uprednostnila priamu spoluprácu so srbskými úradmi a stranami. Jej ďalšia časť, ako napríklad profesor gymnázia v Báčskom Petrovci a redaktor *Národnej jednoty* Andrej Sirácky, sa začala orientovať ľavicovo. Po rezignácii na formovanie menšinovej reprezentácie prostredníctvom politickej strany bola v roku 1932 vytvorená Matica slovenská v Juhoslávii ako kultúrna organizácia, ktorá – na rozdiel od Slovenskej národnej strany – dokázala slovenskú komunitu úspešne integrovať (Tkáč 2013: 369). Aktivity slovenských menšinových elít v uvedenom období možno azda najlepšie prirovnávať k masarykovskému ponímaniu apolitickej politiky pred prvou svetovou vojnou, prípadne takzvanej organickej práce v rovnakom období

2 Objavuje sa aj pomenovanie Slovenská národná a sedliacka strana (Gubová Červená 2015: 281-306).

v Poľsku. Boli zamerané na rozvoj národnostnej kultúry, školstva, reálneho gymnázia v Báčskom Petrovci, divadiel, knižnice, podporu evanjelickej cirkvi a starostlivosť o kultúrne dedičstvo (Dugački – Sovilj 2020; Havelka 1998; Dalberg 2013).

Vojvodinskí Slováci v siločiarach slovensko-českých vzťahov

Slovenská národná strana, ktorá predstavovala politickú reprezentáciu juhoslovenských Slovákov v rokoch 1918 – 1929, fakticky svoje pôsobenie obmedzovala na súčasnú Vojvodinu, respektíve priľahlú oblasť Srijemu, ktorá sa v súčasnosti nachádza v Chorvátsku (Ilok). Svoje pôsobenie nerozšírila na slovenské komunity v ostatných častiach Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Zároveň sa však slovenská komunita dostáva do kontextu slovensko-českých vzťahov. Doktrína čechoslovakizmu, jednotného československého politického i etnického národa, sa ako legitimizačná formula Československej republiky prejavovala aj vo vzťahu slovenských a českých komunít v novom štáte. Československé úrady i Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov ako spojenec Československej republiky uznávali Slovákov a Čechov ako jednu menštinovú komunitu.

Zároveň reprezentácia vojvodinských Slovákov dôsledne podporovala československý štát, napriek tomu slovensko-české vzťahy neboli ideálne ani v podmienkach diaspóry. Bolo to jednak preto, lebo ju vytvárali teritoriálne značne odlišné komunity, jednak mali odlišné právne postavenie vo vzťahu k väčšinovému obyvateľstvu. Slováci osídľovali Vojvodinu už od polovice 18. storočia a podobne boli integrovaní s väčšinovým obyvateľstvom aj v Chorvátsku. Predstavovali tak aktívnejšiu zložku formujúcej sa „československej“ komunity nielen pre svoju početnosť, ale aj preto, že na rozdiel od väčšiny príslušníkov českej komunity, ktorí sa prisťahovali do Chorvátska po roku 1880, mali občianstvo nového štátu (Auerhan 1937: 5-6).³ Na druhej strane, viaceré lokálne české združenia si osvojili označenie „československý“, podobne ako aj noviny *Československé listy* vychádzajúce v Chorvátsku, ktoré boli de facto českým časopisom (Dugački 2012: 391-392). Zamieňanie pojmov „československý“ a „český“ bolo charakteristické aj pre československý štát prakticky po celý čas jeho existencie, čo evokovalo české dominantné postavenie. Takýto charakter vzťahov sa začínal uplatňovať aj v prostredí diaspóry, hoci v danom prípade boli aktívnejšou i početnejšou zložkou Slováci. V júni 1921 sa na prvom kongrese Čechoslovákov v Osijeku ustanovil Československý zväz ako strešná organizácia združujúca české a slovenské spolky. Jej predsedom sa stal líder Slovenskej národnej strany Ľudovít Mičátek a sídlom Nový Sad, neskôr v rokoch 1924 – 1937 Belehrad a napokon do roku 1941 Záhreb (Dugački 2011: 58). Neuspel tak návrh na premenovanie Slovenskej národnej strany na Československú národnú stranu ani na spojenie slovenských novín *Národná jednota* a českých novín *Jugoslávští Čechoslováci* do jedného časopisu pod názvom *Vestník* z roku 1923 (Dugački 2012: 394). Český zväz takisto presadzoval zavedenie českého jazyka do škôl so slovenským vyučovacím jazykom (Dugački 2011: 72). Neuspeli ani návrhy na zjednotenie slovenských a českých evanjelikov,

3 Ešte v roku 1946 v Chorvátsku žilo 35 635 Čechov a Slovákov, pričom viac než 9 000 z nich bolo občanmi Československej republiky. Juhoslovenské občianstvo malo iba 17 000, status 9 000 Čechov a Slovákov (juhoslovenské štatistiky ich aj v tom čase uvádzali ako jednu kategóriu) nebol regulovaný (Selinić 2010a: 423).

626 postulované J. Auerhanom (Auerhan 2021: 162-195). Pokus o vytváranie jednotnej československej komunity v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, respektíve v Juhoslávii bol teda úspešný iba čiastočne aj preto, lebo bol výsledkom tlaku z Československej republiky, to jest z vonkajšieho prostredia, a nerešpektoval osobitosti jednotlivých komunit. Prejavilo sa to aj v organizačnom živote oboch menšín. Ešte v roku 1926 bola Slovenská národná strana, zainteresovaná spolupracou na vytváraní Matice školskej pri Československom zväze, zodpovedná za menšinové školstvo. V roku 1932 sa však ustanovila Matica slovenská ako samostatná kultúrna inštitúcia (Gubová Červená 2015: 277).

Československá republika formulovala voči slovenským a českým komunitám aj ďalšie očakávania. Popri tlaku na jednotné vystupovanie Slovákov a Čechov išlo o lojalitu voči Československej republike i voči novej vlasti, v ktorej sa ocitli po roku 1918. J. Auerhan v tejto súvislosti písal: „Stará vlasť žiada od vás, aby ste zostali vždy Čechoslovákmi, aby ste robili svojmu národu vždy česť a pri pomere k Srbom a Chorvátom vždy mali na mysli svoj národ, ktorý je obklopený dookola nepriateľmi a ktorý má len jediného úprimného priateľa a tým je Juhoslávia“ (Auerhan 1921: 157). Vzťah k novej vlasti definoval nasledovne: „Musíte ju milovať a chcieť jej dobro. Musíte milovať aj národ juhoslovanský ako svojich bratov. Je to aj v záujme československého národa tam hore. Musíte byť dobrými občanmi Juhoslávie. Takými, aby, kedykoľvek sa povie *Juhoslovanský Čechoslovák* každý si predstavil hneď občana vzorného. Občana, ktorý pracuje pre veľkosť, slávu a jednotu Juhoslávie a pre jednotu juhoslovanského národa a pre kultúrny pokrok“ (Auerhan 1921: 156). O tom, že za politické jadro „československej“ diaspóry v Juhoslávii považoval práve vojvodinských Slovákov, svedčí jeho návrh na zriadenie konzulátu Československej republiky v Novom Sade (Auerhan 1921: 176). Naliehal na zachovanie jednoty medzi Čechmi a Slovákami a aby si udržali svoju identitu a nepodliehali asimilácii. Navrhoval, aby Česi a Slováci v politickej oblasti postupovali spoločne s „Rusmi“, pod ktorými myslel Rusínov z Ruského Kerestúru a Kocury. Požiadavka lojality voči Juhoslávii znamenala, že podľa neho „Čechoslováci by mali byť spojivom medzi Chorvátmi a Srbmi, nemiešajúc sa nijako do ich vzájomných sporov a súčasne spojivom medzi Juhosláviou a Československom“ (Auerhan 1921: 193). V záujme československo-juhoslovanského spojenectva naliehal, aby „nepreceňovali otázku štátnej formy“, teda aby sa vyhli postulovaniu republikánskeho zriadenia, ktoré bolo populárne v chorvátskom, ale aj slovenskom a českom prostredí (Auerhan 1921: 155-161; Gubová Červená 2015: 48).

Československá republika prezentovala aj ekonomické očakávania od spolupráce medzi československým štátom a „jeho“ menšinami v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, najmä v kontexte slovenskej komunity vo Vojvodine. Kým pôvodne uvažovali o alternative, že sa „slovenské obce“ môžu stať dodávateľmi poľnohospodárskych plodín do Československa a dovozcami československých priemyselných produktov, v tridsiatych rokoch už hovorili iba o ich úlohe ako propagátorov a konzumentov československej priemyselnej produkcie. Realita bola však podstatne skromnejšia. České a slovenské menšiny boli obyvateľmi cudzieho štátu, ktorý bol konkurentom Československej republiky z hľadiska poľnohospodárskej produkcie, vzájomnému obchodu teda bránili colné bariéry (Auerhan 1921: 162-195; Tkáč 2018). J. Auerhan zdôrazňoval neoceniteľný význam „československej

vetvy“ v Juhoslávii pre Československú republiku a „jej národ“, keďže predstavuje „viac než jedno percento celého nášho národa, čo pre malý národ, ako sme my, iste je množstvo veľmi značné“ (Auerhan 1921: 162-195). Predstavitelia intelektuálneho života vojvodinských Slovákov (patril k nim napríklad profesor Slovenského gymnázia v Báčskom Petrovci A. Sirácky) však vzťah Slovenska, respektíve Československa voči diaspóre vnímali inak. V liste A. Mrázovi, ktorý v tom čase pôsobil v redakcii *Slovenských pohľadov*, žiadal o pomoc pri zabezpečovaní kníh zo Slovenska: „Vieš dobre, že práve Slovensko voči nám dolnozemským Slovákom je dosť ľahostajné, teraz, keď je ono slobodné, nemá zabúdať na nás, ktorí sme v minulosti pre Slovensko mnoho znamenali... Prosím, vykonaj, čo môžeš... aby si nezabúdal na svoj domov a pomáhal nám, kde môžeš“ (Sivičeková 2015: 61). Prejavom asymetrického vzťahu medzi Československom a „jej“ juhoslovanskými krajinami boli aj neúspešné snahy o zrovnoprávenie slovenských a českých študentov z Juhoslávie s domácimi študentmi v Československej republike (Tkáč 2018: 132). Neskôr aj A. Mráz vo svojej eseji publikovanej bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny, ktorú sám označil ako „nahluchlý“ pokus, konštatoval malý záujem slovenskej verejnosti o juhoslovanských Slovákov, asymetrický v porovnaní so záujmom diaspóry o svoju „externú domovinu“ (Mráz 1948).

Najmä začiatkom dvadsiatych rokov boli predstavy československého štátu v vzťahoch s príslušníkmi českej a slovenskej diaspóry v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov neraz idealistické až naivné a nezohľadňovali reálne pomery v oboch štátoch, možnosti oboch strán ani očakávania príslušníkov diaspóry. Zo strany Československej republiky i Belehradu boli pritom badateľné snahy o konštruovanie československej komunity, ktoré kopírovali oficiálnu doktrínu „čechoslovakizmu“ v československom štáte. Tieto pokusy boli nie vždy pozitívne prijímané v slovenskom prostredí, hoci v ňom jednoznačne dominovala podpora československej štátnosti. Zároveň pri definovaní vzájomných vzťahov s diaspórou vystupovala „externá domovina“ ako hegemonný aktér. Platí to nielen tým, že ju identifikovala ako „Čechoslovákov“, ale svoju podporu diaspóre podriaďovala záujmom o spojenectvo s Juhosláviou.

Nie celkom dobrí „Čechoslováci“, podozriví Slováci, juhoslovanskí vlastenci (1938 – 1945)

V medzivojnovom období nadobúdala vzťah dolnozemských a „hornozemských“ Slovákov ambivalentný charakter. To súviselo aj s vnútrošlovenskou debatou o tom, kto je a kto nie je „dobrý Slováč“ na Slovensku samotnom, s konfliktom medzi „predrevrátovými“ Slováckmi, čiže tými, ktorí boli aktívni v slovenskom národnom hnutí pred rokom 1918, a takzvanými novými Slováckmi (Novoslováckmi), ktorí začali aktívnejšie vystupovať vo verejnom živote ako Slováci až v novej Československej republike. Kým tí prví, do veľkej miery predstavovaní evanjelikmi, označovali druhú skupinu za „maďarónov“, tí druhí zas hovorili o „predrevrátových“ Slováckoch, že sú ako odporcovia slovenskej autonómie čechoslovakisti, centralisti, a preto nie dobrí Slováci. V prostredí vojvodinských Slovákov prevažovala pročeskoslovenská orientácia. Hoci nastolenie autonómie Slovenskej krajiny v októbri 1938 privítali, príchod Hlinkovej slovenskej ľudovej strany k moci a vznik Slovenského štátu v roku 1939 prijali negatívne. Naopak, mnohí z nich participovali na slovenskom i na juhoslovanskom protifašistickom odboji

628 (Druha 2020: 118; Hruboň 2020: 91-92). Ich postoj bol ovplyvnený aj evanjelickou príslušnosťou väčšiny členov komunity a nepriaznivým vnímaním evanjelických veriacich vládnymi elitami Slovenského štátu (Hruboň – Mičko 2018).

Preto bol v rokoch 1939 – 1941 ich vzťah k novovzniknutému Slovenskému štátu a jeho režimu, ktorý prenasledoval ľudí s odlišným zmýšľaním, odmietať, čo otvorene prezentovali aj noviny *Národná jednota*, dokonca do takej miery, že už od roku 1939 bola zakázaná ich distribúcia na Slovensku (Tkáč 2018: 140). Napríklad prvý predseda Matice slovenskej v Juhoslávii a predseda Poradného výboru Dunajského bánstva Ján Bulík udržiaval kontakty s československým zahraničným odbojom, konkrétne so Slovenskou (po roku 1940 Československou) národnou radou v Paríži. Iný prúd, ktorý zastupoval napríklad evanjelický kňaz Pavel Šuľan, mal bližšie k Československému národnému výboru reprezentovanému Edvardom Benešom (Druha 2020). Slovenská menšina neprijala Slovenský štát ako svoju „druhú vlasť“, v očiach slovenského veľvyslanca v Belehrade Jozefa Ciekera predstavovali „luteránsku skupinu, nasiaknutú čechoslováckou ideológiou“ (Hruboň – Mičko 2018: 350-351; Škorvanková 2017: 89). Výnimkou bola skupina v Srieme, reprezentovaná evanjelickým kňazom a dramatikom Vladimírom Konštantínom Hurbanom, ktorá mala bližší vzťah k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a kde sa aj objavil neúspešný pokus o založenie zahraničnej jednotky Hlinkovej gardy (Škorvanková 2017: 89).

Čiastočná zmena nastala v dôsledku nemeckej okupácie Juhoslávie v roku 1941, keď Báčka bola anektovaná Maďarskom, kým Srieň sa stal súčasťou Nezávislého chorvátskeho štátu, ktorý bol satelitom nacistického Nemecka, a Banát sa ocitol pod priamou nemeckou okupačnou správou. Maďarské úrady v Báčke zakázali činnosť Matice slovenskej v Juhoslávii a uzavreli slovenské gymnázium, v niektorých obciach boli uzavreté slovenské školy. Slovenskí učitelia a ďalší predstavitelia slovenskej komunity čelili perzekúciám. Bezprostredne po porážke Juhoslávie sa v nemeckom koncentračnom tábore ocitol J. Bulík. Maďarské úrady vnímali slovenskú menšinu ako nepriateľského a nelojálneho aktéra, jej príslušníci boli aj medzi obeťami takzvanej novosadskej masakry v januári 1942. Spolu s obeťami koncentračných táborov a mobilizácie do maďarskej armády srbské úrady udávajú 483 obetí, ktoré možno definovať ako Slovákov (Simić 2020 [online]; Arhiv Vojvodine [online]).

Na území Báčky vyvíjala aktívnu činnosť Strana slovenskej národnej jednoty vedená Emanuelom Böhmom, hoci ťažiskom jej činnosti boli pôvodne územia južného a východného Slovenska, anektované Maďarskom v rokoch 1938 a 1939. Bola povolená maďarskými úradmi v roku 1941 a vystupovala ako alternatíva slovenských organizácií v Maďarsku, kontrolovaných maďarskou vládou (Fabian 1966: 103-105). Jej predseda síce vystupoval v styku s maďarskými úradmi lojálne, prax v národnostnej politike kritizoval ako odporujúcu „svätoštefanskej myšlienke“, na ktorú sa odvolával (Böhm 1942), v strane samotnej a v novinách *Slovenská jednota* vytváral priestor aj pre sily, ktoré sa zapájali do protifašistického odboja, vrátane A. Siráckeho, ktorý bol redaktorom stranických novín *Slovenská jednota*, pričom aj obsah jeho článkov prezrádzal, že mal blízko ku komunistickému hnutiu (Sivičková 2017: 166). V Báčke pritom Strana slovenskej národnej jednoty, napriek tomu, že bola oficiálne legálna, organizovala svoju činnosť takmer v konšpiračných podmienkach. Po zatknutí A. Siráckeho, Michala Topoľského,

Jána Čajaka mladšieho, učiteľa Jána Speváka a Jozefa Kukuču a ich internovaní v koncentračnom tábore v Kistarcsi boli prepustení po intervencii slovenského veľvyslanca Jána Spišiaka v Budapešti a prezidenta Slovenskej republiky Jozefa Tisa (Böhm 1994: 180-184).

Slovenská komunita v Juhoslávii vystupovala diferencovane aj počas druhej svetovej vojny. Vo väčšine prípadov však podporovala protifašistický odboj. V roku 1943 bola sformovaná slovenská Jánošíkova rota v rámci 1. vojvodinskej brigády Národnooslobodzovacích vojsk Juhoslávie. V novembri 1944 sa sformovala do 14. vojvodinskej údernej slovenskej brigády a ku koncu vojny dosiahla počet 2 500 ľudí, pričom Slováci bojovali aj v ďalších partizánskych jednotkách. Historik Pavel Zona odhaduje celkový počet Čechov a Slovákov zapojených do odboja na území Juhoslávie na sedem- až dvanásťtisíc (Kopčok 1970; Zona 2018). Ku koncu druhej svetovej vojny a bezprostredne po nej sa teda v Juhoslávii, ale aj v Československu etabloval obraz komunity vojvodinských Slovákov ako projuhoslovansky orientovaných a spájal sa s protifašistickým odbojom. Jej povojnový obraz symbolizovali mená Janko Čmelík a Ignác Batrnek Mali zo Slavónska, posmrtné ocenení vyznamenaním Národný hrdina Juhoslávie (Kmeť 2019: 56-57). Vojna takisto priniesla posilnenie pozície Komunistickej strany Juhoslávie vo vojvodinskom slovenskom prostredí. To zodpovedalo trendu rastu sympatií ku komunizmu v iných európskych štátoch aj na Slovensku.

Po druhej svetovej vojne

Hoci sa po druhej svetovej vojne Československo, respektíve Slovensko obracalo na vojvodinských Slovákov v rámci programu Mať volá, ktorý spočíval v reemigrácii Slovákov z Maďarska, Rumunska a Juhoslávie (Polónyová 2014), o niekoľko rokov, po prepuknutí konfliktu medzi Sovietskym zväzom a Juhosláviou v júni 1948, znova prestali byť v očiach „externej domoviny“ „dobrými Slovákmí“. S ohľadom na začlenenie Československa do sovietskeho bloku a vylúčenie Juhoslávie sa v päťdesiatych rokoch 20. storočia stali komunitou, ktorú obe strany vnímali s podozrením. Vojvodinská slovenská komunita sa v prvých povojnových rokoch ocitla v rýchlych a intenzívnych turbulenciách, ktoré sprevádzali vývoj československo-juhoslovanských vzťahov po roku 1945. V krátkom čase sa ich charakter zmenil od deklarovaného spojenectva na báze príslušnosti k Slovanstvu cez obdobie nepriateľstva po roku 1948.

Komunistická i nekomunistická časť politickej reprezentácie Československej republiky sa po druhej svetovej vojne zhodovali v tom, že zahraničná politika obnoveného štátu má vychádzať z princípu spolupráce slovanských štátov. Dokonca predstava prezidenta Československej republiky E. Beneša o vzťahoch slovanských štátov išla ešte ďalej. Podľa neho by jednou z jej zásad mala byť absencia národných slovanských menšín ako prevencia územných sporov: „Príslušníci národa slovanského tvoriaceho minoritu v druhom štáte mali by byť národne a štátne definitívne obetovaní. Ak nechcú sami žiť bez svojho národného kultúrneho prostredia a bez osobitných minoritných práv, môžu sa vrátiť na územie svojho štátu národného“ (Beneš 1947: 273). Program prvej vlády Československej republiky na oslobodenom území, takzvaný Košický vládny program, prijatý 4. apríla 1945, definoval popri Sovietskom zväze ako najbližších spojencov Poľsko a Juhosláviu. Popularitu komunistickej Juhoslávie na Slovensku

630 znásoboval model riešenia národnostnej otázky, založený na federatívnom usporiadaní krajiny, o čo sa usilovala aj slovenská politická reprezentácia, najmä časť vedenia Komunistickej strany Slovenska vrátane Gustáva Husáka (Barnovský 2000: 266). V Prahe i Bratislave pôsobil celý rad organizácií podporujúcich spoluprácu Československej republiky a Juhoslávie. Na činnosti Združenia priateľov Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie v Bratislave, založeného v máji 1947, sa podieľali aj vojvodinskí Slováci žijúci na Slovensku, medzi nimi napríklad A. Mráz (Selinić 2010b: 154-156).

Prioritou Československej republiky bola zároveň repatriácia krajanov žijúcich v zahraničí s cieľom kompenzovať populačné straty v dôsledku vyhnania príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny. V tejto súvislosti významnú rolu mali zohrávať aj slovenské diaspóry v Maďarsku, Rumunsku a Juhoslávii. Repatriáciu podporovali aj niektorí predstavitelia vojvodinských Slovákov žijúci na Slovensku, napríklad už spomínaný A. Mráz. Ten dokonca očakával, že práve v Juhoslávii bude záujem Slovákov o repatriáciu najväčší (Mráz 1948: 123-124). Juhoslovanské úrady sa snažili reemigrácii Slovákov a Čechov zabrániť. Napriek politickému spojenectvu sa tak uvedená otázka stala predmetom rozporov medzi oboma štátmi. Proces reemigrácie bol ukončený na prelome rokov 1949 – 1950. Odhady, koľko Slovákov a Čechov Juhoslávii po druhej svetovej vojne skutočne opustilo, sa rôznia. S. Selinić uvádza celkový počet 1 775 ľudí, ktorí boli prepustení zo štátneho zväzku Juhoslávie. Podľa Komisie Komunistickej strany Juhoslávie pre národnostné menšiny ich bolo až 15 000. Za dôveryhodnejší považuje československý údaj, ktorý hovoril o približne 5 200 ľuďoch. Uvedené údaje uvádzajú Slovákov a Čechov spoločne (Selinić 2010b: 343-347, 351). Celkovo repatriácia akcia v prípade Slovákov v Juhoslávii nemala výraznejší úspech, na Slovensku sa usadilo iba 1 579 z nich (Kmeť 2019: 88). Optimistické očakávania slovenských politikov a intelektuálov, hovoriace dokonca o 160 000 krajanov z Dolnej zeme a Rakúska pripravených usadiť sa na Slovensku, sa teda nenaplnili ani zďaleka (Husák 1946: 3-5; Mráz 1948: 123-124). Dolnozemskí Slováci a osobitne Slováci v Juhoslávii považovali z väčšej časti za svoj domov štáty, v ktorých sa usadili.

Zásadnú cezúru v postavení vojvodinských Slovákov znamenala takzvaná Rezolúcia Informbyra (organizácie združujúcej komunistické strany štátov sovietskeho bloku, Francúzska a Talianska) z 28. júna 1948 „O situácii v Komunistickej strane Juhoslávie“, prijatá na podnet Zväzu sovietskych socialistických republík, ktorá obvinila Juhoslávii zo sektárstva, nesprávnej politiky na dedine, nedodržiavania zásad demokratického centralizmu a nacionalizmu (Vykoukal 2000: 219). Otvorený konflikt znamenal prerušenie kontaktov medzi Československou republikou a Juhosláviou, pričom z donedávna blízkych spojencov sa stali znepriatelené štáty. To sa prejavilo aj na percepcii vojvodinských Slovákov v oboch štátoch. S ohľadom na začlenenie Československej republiky do sovietskeho bloku, z ktorého bola po roku 1948 Juhoslávia vylúčená, sa v päťdesiatych rokoch 20. storočia stali komunitou, ktorú obe strany vnímali s podozrením.

Ak v roku 1920 srbské politické strany vnímali slovenskú menšinu ako potenciálnu hrozbu pre rozšírené prokomunistické sympatie jej členov, ešte začiatkom päťdesiatych rokov ich Komunistickej strana Juhoslávie hodnotila ako nedostatočne prokomunistických. Kritizovala ich nízku účasť vo voľbách i malé početné zastúpenie Slovákov vo svojich radoch. Vo Vojvodine bolo členmi Komunistickej

strany Juhoslávie približne 1,2 percenta z celkového počtu Slovákov, v prípade Srbov to bolo 5,8 percenta. Podobná situácia bola aj u iných menšín, napríklad Maďarov, Rumunov alebo Rusínov (Selinić 2010a: 415). Časť predstaviteľov slovenskej menšiny v súvislosti s narastajúcim napätím v československo-juhoslovanských vzťahoch utiekla do Československej republiky, napríklad predstavitelia Maticy slovenskej v Juhoslávii a poslanci vojvodinskej i federálnej Skupštiny Pavel Vřbovský a Andrej Kardelis, predseda Ľudového frontu v Novom Sade Ján Gašpar, redaktor slovenských novín *Hlas ľudu* Zlatko Klátik, ako aj A. Sirácky. Ešte v roku 1945 opustil Juhosláviu prvý veliteľ 14. slovenskej brigády Ján Pálik, údajne na protest proti jej rozpusteniu. Ako uvádza S. Selinić (2010b: 519-523), tento krok bol sprevádzaný aj ozbrojenými zrážkami.

Československá republika, ale najmä Praha, sa stali jedným z najvýznamnejších centier prosovetskej, takzvanej informbyrovskej emigrácie z Juhoslávie, najmä z hľadiska organizácie protitovskej propagandy. V tomto prostredí sa angažovali najmä A. Kardelis a P. Vřbovský, ich snaha o aktívnejšie využitie slovenskej komunity (napríklad prostredníctvom organizovania rozhlasového vysielania z Bratislavy), v konflikte medzi Moskvou a Belehradom však nebola úspešná. Prispel k tomu aj osobný konflikt medzi nimi sprevádzaný vzájomnými obvineniami z titoizmu a skutočnosť, že v prostredí juhoslovanských emigrantov sa nešili veľkej autorite (Vojtěchovský 2013: 140-143, 315-319; Kmeť 2019: 123-126).

Ďalšia časť vojvodinských Slovákov čelila na Slovensku represiam a vykonštruovaným procesom. Medzi najznámejšie patril prípad skupiny siedmich ľudí, z ktorých šiesti pochádzali z radov vojvodinských Slovákov, obžalovaných v roku 1950 z velezrady. Hlavným obžalovaným bol Ján Sirácky, medzi uväznenými bol aj Pavel Sabo, v tom čase redaktor novín *Hlas ľudu* a študent medicíny v Bratislave, neskôr známy ako esejista a básnik publikujúci pod pseudonymom Paľo Bohuš. Prepustení boli až v roku 1955 (Sabo 2018: 19, 22). Politickým perzekúciám čelil aj P. Šulan (Pucovská 2022). Represie postihovali aj príslušníkov slovenskej komunity v Juhoslávii. Súviseli nielen s likvidáciou bohatých roľníkov, bojom proti náboženstvu a cirkvám, ale aj s obavami juhoslovanských úradov z väzieb na Československo. Boli obviňovaní z vyjadrení proti Titovi a Juhoslávii, niekoľko desiatok z nich čelilo straníckym trestom, boli väznení za údajné prejavy podpory Moskvy, vytváranie protitovských skupín alebo ukrývanie osôb, ktoré sa ocitli v nemilosti režimu (Kmeť 2019: 122-126; Selinić 2010a: 426-427). Hoci príslušníci menšín sa v Juhoslávii tešili relatívne vysokej úrovni ochrany jazykových a kultúrnych práv, vrátane slovenskej komunity vo Vojvodine, v roku 1948 bola zlikvidovaná autonómna slovenská inštitúcia Matica slovenská v Juhoslávii.

V nasledujúcom období sa kontakty vojvodinských Slovákov so Slovenskom obmedzili najmä na oblasť kultúry a čiastočne školstva pre potreby rozvoja a udržiavania menšinových kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií či kontakty folklórnych súborov. Po roku 1955 síce medzi Juhosláviou a štátmi sovietskeho bloku postupne ustalo otvorené nepriateľstvo, odlišný model socializmu, aplikovaný v oboch štátoch, vyvolával na oboch stranách nedôveru. Aj vzhľadom na odlišnú politickú a intelektuálnu atmosféru v oboch štátoch však postupne po druhej svetovej vojne zo slovenského literárneho kontextu začala vypadávať slovenská vojvodinská literatúra. Realita normalizačného Československa zas prispievala k oslabeniu záujmu príslušníkov slovenskej komunity v Juhoslávii o život na

632 Slovensku. Platilo to aj v kultúre a umení, kde sa aj začínajúci slovenskí autori začali orientovať primárne na srbský (juhoslovanský alebo vojvodinský) literárny kontext viac než na kultúrne dianie v „externej domovine“ (Svetlík 2016: 246-248, 2014: 149). Obdobie po druhej svetovej vojne je charakteristické aj pokračujúcou marginalizáciou vojvodinských Slovákov v povedomí slovenskej verejnosti a prehlbením ich integrácie s juhoslovanským štátom.

V nových štátoch a nových režimoch

Situácia sa zmenila po prepuknutí vojen v priestore bývalej Juhoslávie v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, v súvislosti s odlišnou dynamikou vývoja na Slovensku, ktoré sa stalo v roku 2004 členom Európskej únie. Po roku 1990 sa začali aj migrácie vojvodinských Slovákov do zahraničia (podobne ako ostatných obyvateľov krajín bývalej Juhoslávie), v ich prípade do veľkej miery práve na Slovensko. Môžeme konštatovať, že procesy „zabúdania“ na dolnozemskej Slovákov sa na Slovensku po druhej svetovej vojne zintenzívnili, čo naši respondenti pociťujú ako nespravodlivosť, pretože na Slovensku sú svojim okolím vnímaní veľmi často ako Srbi alebo Juhoslovania, nie však ako Slováci (Zlatanović – Marušiak 2017; Marušiak – Zlatanović 2020, 2022).

Hoci v Srbsku sú príslušníci tamojšej slovenskej menšiny vnímaní pozitívne, ich obraz nie je vytváraný primárne prostredníctvom politických naratívov. V médiách sa z času na čas objavujú články pripomínajúce, že vojvodinskí Slováci, podobne ako tamojší Srbi a Židia, boli objektom perzekúcie zo strany maďarských, nemeckých či chorvátskych okupantov (Arhiv Vojvodine [online]). Keďže však nejde o politicky relevantnú komunitu (na obyvateľstve Vojvodiny sa podieľajú iba 2,6 percentami; Stojšin 2015: 29), prevláda ich stereotypizácia ako prevažne rurálnej menšiny, tvorcov naivného umenia z Kovačice či pracovitých pomocníkov v domácnosti, takzvaných zusiakov, totiac alebo bedinérokov. Prostredníctvom takýchto interakcií sú vnímaní ako poctiví, čistí a pracovití (Botík 2016: 104-108; Lenovský 2016: 123-124; Marušiak – Zlatanović 2020, 2022). Ich obraz sa formuje na línii nerovnocenných vzťahov menšiny a väčšiny, mestského a vidieckeho obyvateľstva, zamestnávateľa a zamestnanca na úrovni každodenných interakcií. Zároveň slovenská komunita je vnímaná ako nekonfliktná, vzhľadom na dobré medzištátne vzťahy medzi Slovenskom a Srbskom a absenciu vzájomných územných nárokov. Slovenská komunita deklarovala aj v čase rozpadu Juhoslávie a v súčasnosti rovnako deklaruje lojalitu voči územnej integrite Srbska.

Práve ich obraz ako príslušníkov zanikajúceho „sedliackeho sveta“ (Botík 2011: 14-15) s pestovaným folklórom sa však stáva aj jednou z ciest ich návratu zo zabudnutia do povedomia širšej slovenskej verejnosti, ako to prezentuje napríklad *Projekt Vojvodina*, ktorého iniciátorom je autor programu *Zem spieva* režisér Peter Nuñez (Vojvodina 2018). Cieľom projektu je podpora zachovania zanikajúcej komunity Slovákov v Srbsku. Po roku 1862, keď sa prvý raz v slovenskej tlači objavil pojem „Dolnozemske Slovensko“, práve v súvislosti s touto folklórnou súťažou odznel v roku 2020 výrok, podľa ktorého dolnozemskej Slovákov „z hľadiska vývoja tradičnej kultúry môžeme považovať za ďalší región Slovenska“ (Handzová 2020). Uvedený obraz potvrdzuje aj náš terénny výskum, realizovaný od roku 2015. Časť našich respondentov sa s uvedenými orientalizujúcimi stereotypmi stotožňovala, časť ich však odmietala. Svedčia o tom aj početné publikácie, vychádzajúce

v prostredí vojvodinských Slovákov, zdôrazňujúce intelektuálny potenciál komunity a jej prínos k modernizácii regiónu, i emancipačné procesy v jej vnútri.

Vzťahy s väčšinovým srbským obyvateľstvom naši respondenti hodnotia pozitívne. Platí to aj pre staršie generácie, ktoré si pamätajú socialistickú Juhosláviu, i pre mladšie, ktoré už vyrastali v Srbskej republike. Aj po príchode na Slovensko väčšina z nich naďalej deklarovala záujem o dianie v Srbsku, udržiavajú kontakty s priateľmi a príbuznými vo Vojvodine, pojem „domov“ sa im asociuje so Srbskom i Slovenskom. Vzhľadom na prevažne ekonomicky motivované migrácie do štátov Európskej únie sa ich kontakty so Slovenskom, ktoré pre nich predstavuje dôležitú cieľovú alebo tranzitnú krajinu, zintenzívnili. Prispieva k tomu aj rozšírenie informačných a komunikačných technológií (napríklad dostupnosť slovenských televíznych programov šírených káblovou televíziou v obciach obývaných slovenskou menšinou). Globalizácia a európske integračné procesy umožňujú paralelný život v dvoch štátoch alebo medzi nimi. Paradoxne však v diskurze príslušníkov komunity sa aj po roku 2015 objavujú témy, ktoré rezonovali v prvých rokoch po druhej svetovej vojne a ktoré identifikoval už A. Mráz – pocit nedostatočného záujmu zo strany Slovenska ako „starej vlasti“, etnické neprijatie, respektíve neviditeľnosť komunity v očiach veľkej časti obyvateľov Slovenska či dilema emigrácie na Slovensko alebo asimilácie v Srbsku (Mráz 1948).

Jedni z posledných Juhoslovanov?

Dôležitým komponentom politickej identifikácie príslušníkov vojvodinskej slovenskej komunity však zostáva aj vzťah k Juhoslávii a jej dedičstvu. Mnohí naši respondenti, najmä staršieho a stredného veku, sa v spontánne získavaných naratívoch deklarovali nielen ako Slováci, ale aj ako Juhoslovania. Juhoslovanskú identifikáciu pritom vnímali ako komplementárnu, nie alternatívnu vo vzťahu k slovenskej. V tejto súvislosti treba podotknúť, že práve Vojvodina patrila medzi tie časti Juhoslávie, v ktorých bol po roku 1961 najvyšší podiel obyvateľov hlásiacich sa k „juhoslovanskej“ národnosti (v roku 1971 2,4 percenta, v roku 1981 8,2 percenta). Podobné dáta boli príznačné aj pre Bosnu a Chorvátsko, nie však pre Kosovo, kde hranice medzi jednotlivými etnickými skupinami boli podstatne menej priepustné (Sekulic 1999). Táto kategória práve od začiatku šesťdesiatych rokov zmenila svoj význam. Kým predtým bola chápaná ako reziduálna kategória („Juhoslovan nedefinovaný“) vzťahujúca sa na „národne nedefinované osoby“, to jest na ľudí, respektíve skupiny obyvateľstva, ktorým pri sčítaní obyvateľstva nebola ponúknutá osobitná národná identita (Mrdjen 2002), po tomto období bola ponímaná ako element homogenizačných procesov v rámci federatívneho štátu. Voľba „juhoslovanskej národnosti“ mohla vyplývať z najrozličnejších motivácií, inklinácií a zdôvodnení. Mohla byť jedným z faktorov modernizácie a prekonávania minulosti, výrazom vzťahu k režimu i snahy vyhnúť sa navzájom konkurujúcim nárokom na národnú lojalitu, štatút väčšiny alebo menšiny (Sekulic 1999: 84-86). V prípade našich respondentov rozhodujúcu úlohu pri formovaní obrazu niekdajšej Juhoslávie zohrávala životná úroveň, kvalita interetnických vzťahov v porovnaní s obdobím vojen v deväťdesiatych rokoch 20. storočia alebo so súčasnosťou. Práve Srbsko je jediným štátom bývalej Juhoslávie, v ktorom v priebehu posledných desaťročí podiel osôb s deklarovanou „juhoslovanskou národnosťou“ stúpol z 23 303 (podľa sčítania obyvateľstva z roku 2011) na 27 143 o desať rokov

634 neskôr. Polovica z nich žije vo Vojvodine (12 438), kam patria aj „slovenské“ obce ako Báčsky Petrovec, Báčska Palanka a hlavné mesto provincie Nový Sad (Latas 2023). Tento postoj možno interpretovať aj ako nesúhlas s nacionalistickým kurzom súčasnej srbskej vládnej garnitúry.

Postoj k socialistickej Juhoslávii, odlišný od dominantného diskurzu srbských vládnucich elít, je prítomný aj v obciach obývaných Slovákami. Vo väčšine z nich, vrátane Báčskeho Petrovca, neprebehla vizuálna dekomunizácia verejného priestoru, prípadne prebehla iba čiastočne. Tým sa uvedené obce líšia od mestských centier ako Belehrad, Nový Sad, Stará Pazova alebo Báčska Palanka. Preto sa aj v súčasnosti môžeme stretnúť s ulicami pomenovanými podľa predstaviteľov juhoslovanského komunistického režimu, napríklad maršala Tita, Lole Ribara, účastníkov protifašistického odboja J. Čmelíka, Zdravka Čelara, Jozefa Dragutina-Marčoka, Žarka Zrenjanina, ale aj Karola Marxa, Vladimíra Iljiča Lenina (v Báčskom Petrovci), 14. vojvodinskej údernej slovenskej brigády či podľa reálií socialistickej Juhoslávie (ulice Juhoslovanskej ľudovej armády, Bratstva a jednoty) a podobne. Svoj „socialistický názov“ si udržala obec Čelarevo (do roku 1946 Čib), premenovaná na počesť partizánskeho veliteľa Z. Čelara, ale aj viaceré školy. Napríklad v Padine ešte aj v roku 2023 nosí tamojšia základná škola meno „Maršal Tito“. Tým sa obce so slovenským osídlením odlišujú od značnej časti územia Srbska, kde od začiatku deväťdesiatych rokov prebieha dekonštrukcia kultu osobnosti juhoslovanského komunistického lídra Josipa Broza Tita, pričom srbská nacionalistická pravica ho označuje dokonca za „nepriateľa Srbov“ (Đurković 2023).

Záver

Obraz vojvodinských Slovákov na Slovensku je vytváraný v prevažnej miere „zhora“, na základe historických a politických narácií, pričom postupne sa od 19. storočia dostáva táto komunita na perifériu záujmu slovenskej spoločnosti. V Srbsku sa na ich obraze v očiach väčšinového obyvateľstva podieľajú zväčša nepolitické narácie vytvárané „zdola“, na základe každodenných interakcií, s výnimkou pripomínania, že Slovensko neuznalo jednostranné vyhlásenie nezávislosti srbskej provincie Kosovo v roku 2008. Takýto stav je však charakteristický od obdobia po skončení druhej svetovej vojny, keď slovenská komunita definitívne prestala vystupovať ako samostatný politický aktér. V oboch prípadoch sa uvedená komunita ocitá na periférii etnickej, kultúrnej, politickej, sociálnej a takisto ekonomickej.

Percepčia jej príslušníkov v očiach „materskej krajiny“ aj v očiach srbského, respektíve chorvátskeho obyvateľstva bola do značnej miery podmienená charakterom kontaktov na úrovni politických elít a úrovňou medzištátnych kontaktov. Ich vzťah so Slovenskom/Československom vychádzal primárne z priorít definovaných týmito štátnymi útvarmi. Išlo teda do veľkej miery o jednostrannú komunikáciu, záujem o reflektovanie potrieb a požiadaviek menšinových komunit v zahraničí bol vždy podmienený záujmami materskej krajiny. Vzťahy medzi príslušníkmi vojvodinskej slovenskej komunity a Srbskom, respektíve juhoslovanským štátom po roku 1918 vychádzali z ich strany z bezpodmienečnej lojality voči existujúcim štátnym hraniciam a štátnym útvarom. Na druhej strane, z hľadiska srbskej politiky slovenská menšina nebola považovaná za relevantného aktéra, dôsledkom čoho bola jej politická marginalizácia. Vzťahy vojvodinských Slovákov s Československom a po roku 1993 so Slovenskom oscilovali medzi

obojsstrannými nerealistickými očakávaniami a zo strany „externej domoviny“ marginalizáciou komunity, zo strany vojvodinských Slovákov zas sklamaním a politickou integráciou do juhoslovanského alebo srbského priestoru. Vo všetkých uvedených polohách zohrávali významnú úlohu popri vedomí vzájomnej spolupatričnosti pragmaticky formulované záujmy, či už predstaviteľov komunity, alebo konkrétnych jednotlivcov.

Skúmanú komunitu je potrebné analyzovať prostredníctvom celého radu navzájom prepojených a podmieňujúcich sa identifikácií. Popri slovensko-srbských alebo slovensko-chorvátskych vzťahoch sa pohybujú v celom rade rozmanitých kontextov – sociálnom, lokálnom, regionálnom, medzištátnom, ideologicko-straníckom a podobne. Ešte v tridsiatych rokoch 20. storočia opisoval Ján Vladimír Ormis ich postavenie v juhoslovanskom štáte ako život v „priateľskej cudzine“: „Vyučovanie sa nedeje len v slovenskom jazyku, politicky ich nemaznú, ale kultúrne sa môžu voľne vyvíjať, čo veľmi mnoho znamená“ (Ormis 2013: 390). A. Mráz hovoril o dvoch domovoch, hoci Slovensko „bola kedysi naozaj len taká fatamorgána, sviatočná vidina, ktorú si si stvoril v zaprášenom svete dolnozemskej dediny“ (Mráz 1948: 16). Autori z vojvodinsko-slovenského prostredia často zdôrazňovali spätosť so Slovenskom aj napriek vzdialenosti, ktorá komunitu od „externej domoviny“ delila.

Rozpad Rakúsko-Uhorska a ešte viac formovanie socialistickej Juhoslávie spôsobili, že príslušníci vojvodinskej slovenskej komunity sa začali v čoraz väčšej miere integrovať so štátom, ktorého občanmi sa stali. Po druhej svetovej vojne tento proces urýchlil nielen vznik geopolitických hraníc, oddelujúcich Juhosláviu od sovietskeho bloku, ale aj akcelerácia kultúrno-modernizačných, urbanizačných a industrializačných procesov, ktoré prispeli k zvyšovaniu priepustnosti hraníc medzi donedávna relatívne uzavretou slovenskou komunitou a väčšinovým obyvateľstvom. Ormisova „priateľská cudzina“ sa stávala čoraz viac priateľskou a čoraz menej cudzinou, kým dialóg s „externou domovinou“ sa stával čoraz viac mrázovsky „nahluchlý“. Po roku 1989 možno vo vzťahu medzi Slovenskom a vojvodinskými Slovákami hovoriť o obojstrannom oživení záujmu, podmienenom intenzívnymi pracovnými migráciami zo Srbska na Slovensko.

Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 2/0068/23 *Podoby a mechanizácie diferenciácie a rekonfigurácie verejného a politického života. Kolektívne akcie a politické postoje*.
Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Norbert Kmeť, CSc. Doba riešenia: 2023 – 2026.

636 Archívne pramene

- ARHIV Vojvodine. *Slovačke žrtve* [online, n. d.]. Novi Sad: Arhiv Vojvodine. Dostupné z: <https://slovackezrtve.arhivvojvodine.org.rs/>
- BÖHM, Emanuel, 1942. *Memorandum Strany slovenskej národnej jednoty*. 13. 6. 1942. Rukopis. Univerzitná knižnica v Bratislave, signatúra S.B.03675.
- Košický vládni program* [online]. Praha: Národní archiv, fond ÚV KSČ, Klement Gottwald (100/24), a. j. 1532, kart. 172, marec 1945. Dostupné z: <https://test.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>

Pramene

- AUERHAN, Jan, 1921. *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*. Praha: Melantrich.
- AUERHAN, Jan, 1937. *Pokus o demografiu zahraničních Čechů a Slováků*. Praha: vlastným nákladom.
- BENEŠ, Edvard, 1947. *Úvahy o slovanství*. Praha: Čin.
- BÖHM, Emanuel, 1994. *V šesťročnom zajatí: Spomienky na roky 1938 – 1945*. Martin: Matica slovenská. ISBN 80-7090-295-7.
- HUSÁK, Gustáv, 1946. K otázke národnostných menšín. *Nové slovo*, roč. 2, č. 5 (29. 6. 1946), s. 3-5.
- MRÁZ, Andrej, 1948. *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Bratislava: Pravda.

Literatúra

- BABIAK, Michal, 2018. Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 6, č. 2, s. 121-130. ISSN 1339-2204.
- BARNOVSKÝ, Michal, 2000. Slovenská otázka a cesta k februárovému prevratu 1948. In KAMENEC, Ivan – MANNOVÁ, Elena – KOWALSKÁ, Eva, ed. *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákov*. Bratislava: Veda – Historický ústav SAV, s. 253-268. ISBN 80-224-0651-1.
- BENKO, Juraj, 2009. Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In ROGULOVÁ, Jaroslava, ed. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 17-30. ISBN 978-80-970060-4-4.
- BERETZKY, Agnes, 2023. Twin Champions of the Slovak-Cause: Bjørnstjerne Bjørnson and Robert William Seton-Watson. *Central Europe*, vol. 21, no. 1, pp. 51-65. ISSN 1479-0963.
- BOTÍK, Ján, 2011. *Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Ivan Krasko. ISBN 978-973-107-067-4.
- BOTÍK, Ján, 2016. *Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov. ISBN 978-86-87947-34-4.
- BOTÍK, Ján, 2023. K obrazu svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. *Etnologické rozpravy*, roč. 30, č. 1, s. 8-22. ISSN 2729-9759.
- BRUBAKER, Rogers, 1995. National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the new Europe. *Daedalus*, vol. 124, no. 2, pp. 107-132. ISSN 00115266.
- BRUBAKER, Rogers, 1996. *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780511558764.
- DALBERG, Dirk M., 2013. *Die nichtpolitische Politik. Eine tschechische Strategie und Politikvorstellung (1890 – 1940)*. Stuttgart: ibidem-Verlag. ISBN 978-3-8382-0471-0.
- DIVIČANOVÁ, Anna, 2007. „Békešske Slované, Pilišania, Tirpáci.“ Varianty regionálnej a lokálnej identity. In ŠUTA, Štefan – SZARKA, László, ed. *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov: Universum, s. 104-109. ISBN 978-80-89046-43-0.
- DRUGA, Ondrej, 2020. Vzťah vojvodinských Slovákov k ČSR a československému zahraničnému odboju v rokoch 1939 – 1941. *Historica – zborník prací historických*, zv. 58, s. 115-136. ISSN 1803-9561.
- DUGAČKI, Vlatka, 2011. Slovačke manjinske tiskovine u međuratnoj Jugoslaviji (1918 – 1941). *Studia lexicographica*, roč. 5, č. 2 (9), s. 51-84. ISSN 1846-6745.
- DUGAČKI, Vlatka, 2012. „Manjinska posla“ – Političko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, roč. 44, č. 2, s. 389-413. ISSN 0590-9597.

- DUGAČKI, Vlatka – SOVILJ, Milan, 2020. "We Have to Move Forward!" The slovak minority in the Kingdom of Yugoslavia in 1935 – 1939. *Historický časopis*, roč. 68, č. 5, s. 815-839. ISSN 0018-2575. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.5.3>
- FABIAN, Juraj, 1966. *Svätoštefánské tiene. Telekiho zahraničná politika a Slovensko 1939 – 1941*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- GUBOVÁ ČERVENÁ, Gabriela, 2015. *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov v rokoch 1918 – 1929*. Báčsky Petrovec – Nový Sad: Slovenské vydavateľské centrum – Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov. ISBN 9788671034487.
- GUBOVÁ ČERVENÁ, Gabriela, 2019. Slováci a vznik Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov v roku 1918. In AMBRUŠ, Ivan M. – HLÁŠNIK, Pavel – UNC, Bianca, ed. *Dolnozemskí Slováci a rok 1918*. Nadlak: Ivan Krasko, s. 78-85. ISBN 978-973-107-148-0.
- HALÁSZ, Ivan, 2011. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-435-2.
- HAVELKA, Miloš, 1998. „Nepolitická politika“: kontexty a tradície. *Sociologický časopis*, roč. 34, č. 4, s. 455-466. ISSN 0038-0288.
- HLAVATÁ, Renáta, 2019. Prínos časopisu Dolnozemský Slovák do jazykového a kultúrneho života dolnozemskej Slovákov. In AMBRUŠ, Ivan M. – HLÁŠNIK, Pavel – UNC, Bianca, ed. *Dolnozemskí Slováci a rok 1918*. Nadlak: Ivan Krasko, s. 243-251. ISBN 978-973-107-148-01.
- HOLEC, Roman, 1997. *Tragédia v Černej a slovenská spoločnosť*. Martin: Matica slovenská. ISBN 80-7090-436-4.
- HROCH, Miroslav, 1999. *V národním zájmu*. Praha. ISBN 8071062987.
- HRUBOŇ, Anton – MIČKO, Peter, 2018. Slovenskí evanjelici a. v. na Dolnej zemi (1938 – 1945): K vzťahu kultúrneho zázemia a politiky v čase druhej svetovej vojny. *Studia Historica Nitriensia*, roč. 22, č. 2, s. 335-361. ISSN 1338-7219. DOI: 10.17846/SHN.2018.22.2.335-361
- HRUBOŇ, Anton, 2020. „Zblúdilé ovečky národného košiaru.“ Juhoslovanskí Slováci proti Tisovmu štátu a režimu. In LYSÝ, Miroslav – DRÁBIK, Jakub, ed. *Tisovi poza chrbát: príbehy odporu voči ľudáckemu režimu*. Bratislava: Hadart Publishing, s. 77-93. ISBN 9788099941251.
- JENKINS, Richard, 2008. *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore: SAGE Publications. ISBN 9781412935838.
- JOVANKOVIČ, Samuel, 2019. Vojvodinskí Slováci a pripojenie Bäcky, Banátu a Barane k Srbskému kráľovstvu. In AMBRUŠ, Ivan M. – HLÁŠNIK, Pavel – UNC, Bianca, ed. *Dolnozemskí Slováci a rok 1918*. Nadlak: Ivan Krasko, s. 141-150. ISBN 978-973-107-148-01.
- KAMUSELLA, Tomasz, 1994. "Musisz być Niemcem, albo Polakiem": polityka enncjonalizacji a retoryka wielokulturowości na Górnym Śląsku po 1989 roku. *Sprawy narodowościowe*, roč. 3, č. 14/15, s. 113-123. ISSN 2392-2427.
- KAUFMAN, Stuart J., 2001. *Modern Hatreds. The Symbolic Politics of the Ethnic War*. Ithaca – London: Cornell University Press. ISBN 978-0-8014-8736-1.
- KMEŤ, Miroslav – KUNEC, Patrik, 2020. „Dolnozemske Slovensko“ v reflexii Slovákov v období dualizmu. Krakov: Vydavateľstvo Spolok Slovákov v Poľsku. ISBN 978-83-8111-147-8.
- KMEŤ, Miroslav, 2007. Historik Ludovít Haan – emblematická osobnosť slovenskej dolnozemskej society. *Acta historica Neosoliensia*, roč. 10, s. 282-313. ISSN 1339-9148.
- KMEŤ, Miroslav, 2012. *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov. 1. zväzok*. Nadlak: Ivan Krasko. ISBN 978-973-107-076-6.
- KMEŤ, Miroslav, 2019. *Dolná zem v znamení červenej hviezdy*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku. ISBN 978-83-8111-127-0.
- KÓNYA, Peter a kolektív, 2014. *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 9788055509211.
- KOPČOK, Andrej, 2007. Milan Hodža and the Lowland Slovaks. In PEKNÍK, Miroslav, ed. *Milan Hodža: Statesman and Politician*. Bratislava: Veda, s. 77-88. ISBN 978-80-224-0961-2.
- KOPČOK, Ján, 1970. Žiaci slovenského gymnázia v odboji a v Slovenskej brigáde. In KMEŤ, Ján, ed. *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: NVTP Obzor, s. 287-292.
- LENOVSKÝ, Ladislav, 2016. *Naši vo svete. Slováci južne od hraníc Slovenska. Zväzok 1*. Nadlak: Ivan Krasko. ISBN 978-973-107-114-5.
- MARUŠIAK, Juraj, 2016. Slovenský politik Ludovít Štúr v siločiarach európskeho vývoja. Hľadanie „slovenského záujmu“. In *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2015*. Bratislava: RC SFPA, s. 115-128. ISBN 978-80-89356-44-7.

- 638 MARUŠIAK, Juraj – ZLATANOVIĆ, Sanja, 2020. Slovakia as a Safe Country – The Perspective of the Slovak Community Members of Vojvodina. *Slovenský národopis*, roč. 68, č. 2, s. 136-160. ISSN 1335-1303.
- MARUŠIAK, Juraj – ZLATANOVIĆ, Sanja, 2021. Dobří Slováci, dobří občania svojej krajiny? Vojvodinskí Slováci na periférii slovenského a srbského nacionalizmu. *Etnologické rozpravy*, roč. 28, č. 2, s. 58-64. ISSN 1335-5074.
- MARUŠIAK, Juraj – ZLATANOVIĆ, Sanja, 2022. Slovenská komunita v Srbsku v kontexte politických a socioekonomických zmien po roku 1989. In *Stará Pazova v premenách času*. Banská Bystrica: Belianum, s. 92-113. ISBN 978-80-557-1957-3.
- MRDJEN, Snježana, 2002. Narodnost u popisima. Promjenljiva i nestalna kategorija. *Stanovništvo*, roč. 40, č. 1-4, s. 77-103. ISSN 0038-982x.
- ORMIS, Ján V., 2013. Význam štátneho prevratu pre slovenskú menšinu v Juhoslávii. In ORMIS, Ján V. *Literárno-historická publicistika. Vybrané spisy Jána V. Ormisa. Zväzok I*. Edične pripravil Vítazoslav Hronec. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, s. 389-390. ISBN 978-86-7103-415-9.
- PIVKOVÁ, Zuzana, 2013. Stručný prierez dejinami Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku (od druhej polovice 19. storočia po rok 1914). In *8. študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 334-349. ISBN 978-80-555-0770-5.
- POLÓNYOVÁ, Soňa, 2014. Reemigrácie a repatriácie zahraničných Slovákov do vlasti po roku 1945 (tzv. akcia „Mať volá“). In ŠMIGEL, Michal, ed. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum – Univerzita Mateja Bela, s. 514-535. ISBN 978-80-557-0804-1.
- SABO, Pavel [BOHUŠ, Paljo], 2018. *Pet godina bez tame*. Novi Sad: Matica srpska. ISBN 978-86-7946-228-2.
- SEKULIC, Duško – MASSEY, Garth – HODSON, Randy, 1994. Who were the Yougoslavs? Failed sources of a common identity in the former Yugoslavia. *American Sociological Review*, vol. 59, pp. 83-97. ISSN 0003-1224.
- SEKULIC, Duško – MASSEY, Garth – HODSON, Randy, 2006. Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no. 5, pp. 797-827. ISSN 0141-9870. DOI: 10.1080/01419870600814247
- SELINIĆ, Slobodan, 2010a. Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948/9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom. *Časopis za suvremenu povijest*, roč. 42, č. 2, s. 413-432. ISSN 0590-9597.
- SELINIĆ, Slobodan, 2010b. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945 – 1955)*. Beograd: Institut za novu istoriju Srbije. ISBN 978-86-7005-082-2.
- SIRÁCKY, Ján, 1996. Slováci vo Vojvodine: niektoré tajomstvá ich dvestopäťdesiatročného trvania. In DUDOK, Miroslav, ed. *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine: zborník prác z medzinárodného sympózia v Novom Sade a v Petrovci 6. a 7. októbra 1995*. Beograd – Nový Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Spolok vojvodinských slovakistov, s. 7-17. ISBN 861704666X.
- SIVIČEKOVÁ, Jana, 2015. Andrej Sirácky, významný národno-kultúrny dejateľ v dejinách vojvodinských Slovákov. *Slováci v zahraničí. Zborník Krajanského múzea Matice Slovenskej*, č. 32, s. 54-65. ISSN 0081-0061.
- SIVIČEKOVÁ, Jana, 2017. Analýza článkov Andreja Siráckeho publikovaných v Slovenskej jednote v rokoch 1942 – 1943. *Slováci v zahraničí. Zborník Krajanského múzea Matice Slovenskej*, č. 34, s. 159-170.
- STOJŠIN, Snežana, 2015. Ethnic Diversity of Population in Vojvodina at the Beginning of the 21st Century. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, vol. 4, no. 2, pp. 25-37. ISSN 2285-4916.
- SVETLÍK, Adam, 2014. Literárnokritický obrat Michala Harpána. *Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad*, roč. 39, č. 2, s. 147-156. ISSN 0374-0730.
- SVETLÍK, Adam, 2016. Kritické čítanie slovenskej vojvodinskej literatúry na Slovensku v druhej polovici 20. a začiatkom 21. storočia. *Slovenská literatúra*, roč. 63, č. 4, s. 244-262. ISSN 0037-6973.
- ŠKORVANKOVÁ, Eva, 2017. Slovenská menšina v dnešnej Vojvodine a jej vzťah so Slovenským štátom. In *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, s. 85-91. ISBN 978-86-915255-3-8.

- TKÁČ, Ján, 2013. Účinkovanie Matice slovenskej vo Vojvodine v rokoch 1932 – 1941. In SEDLÁK, Imrich, ed. *Matica slovenská v národných dejinách*. Martin: Matica slovenská, s. 363-372. ISBN 978-80-8128-086-3.
- TKÁČ, Ján, 2018. Vzťah Československej republiky k Slovákom vo Vojvodine (1918 – 1939). *Historický zborník*, roč. 28, č. 1, s. 128-141. ISSN 1335-8723.
- VIRŠINSKÁ, Miriam, 2010. Budapeštianska synoda evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku (1891 – 1894) a Slováci. *Historický zborník*, roč. 20, č. 1, s. 29-49. ISSN 1335-8723.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, 2013. *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha: Filozofická fakulta UK. ISBN 978-80-7308-428-8.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav, 2000. *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Libri. ISBN 80-85983-82-6.
- ZLATANOVIĆ, Sanja – MARUŠIAK, Juraj, 2017. „Povratna“ migracija vojvodjanskih Slovaka i pitanje pripadnosti. *Bulletin of Institute of Ethnography SASA*, vol. 65, no. 3, pp. 653-668. ISSN 0350-0861. DOI: <https://doi.org/10.2298/GE1703653Z>
- ZONA, Pavel, 2018. *Češi a Slováci v bývalé Jugoslávii a jejich zapojení do bojů ve II. světové válce a obnovy poválečného Československa*. Praha: Powerprint.

Elektronické zdroje

- ĐURKOVIĆ, Miša, 2023. I posle Tita, Tito? [online]. *Novi Standard*. Dostupné z: <https://standard.rs/2023/07/07/i-posle-tita-tito/>
- HANDZOVA, Zora, 2020. Zem spieva – dolnozemiški Slováci sú ďalší región Slovenska. *Pravda*, 15. 2. 2020. URL <https://kultura.pravda.sk/film-a-televizia/clanok/542597-zem-spieva-dolnozemiški-slovaci-su-dalsi-region-slovenska/>
- JOVANKOVIĆ, Samuel, 2013. Ján Čajak – významná osobnosť vojvodinských Slovákov. In *Aktív učiteľov slovenčiny vo Vojvodine* [online]. Dostupné z: https://www.aus.org.rs/files/Jan_Cajak-vyznamna_osobnost_vojvodinskych_Slovakov.pdf
- LATAS, Aleksandar, 2023. Sve više Jugoslovena u Srbiji, u Novom Sadu ih čak 30 odsto više: Podnose zahtev za registraciju svog Nacionalnog saveta [online]. *Danas*. Dostupné z: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/sve-vise-jugoslovena-u-srbiji-u-novom-sadu-ih-cak-30-odsto-vise-podnose-zahtev-za-registraciju-svog-nacionalnog-saveta/>
- PUCOVSKÁ, Katarína, 2022. Trnístá životná cesta Pavla Šulana [online]. *Kulpin.net*. Dostupné z: <https://www.kulpin.net/o-kulpine/historia/kratak-pregled-istorije/22-aktuality/aktuality/11546-trnista-zivotna-cesta-pavla-sulana>
- SIMIĆ, Jovanka, 2020. Ekskluzivno! Pod oznakom 193 pronađen dokument, koji na nov način osvetljava tragičnu novosadsku raciju [online]. *Novosti.rs*. Dostupné z: <https://www.novosti.rs/vesti/drustvo/904848/ekskluzivno-pod-oznakom-183-pronadjen-dokument-koji-nov-nacin-osvetljava-tragicnu-novosadsku-raciju>
- VOJVODINA, 2018. *Vojvodina – projekt podpory a rozvoja slovenskej menšiny vo Vojvodine*. <http://vojvodina.sk/>

Juraj Marušiak, PhD.
 Ústav politických vied SAV, v. v. i.
 Dúbravská cesta 9
 841 04 Bratislava
 Slovenská republika
 E-mail: juraj.marusiak@savba.sk

Sanja Zlatanović, PhD.
 Ústav politických vied SAV, v. v. i.
 Dúbravská cesta 9
 841 04 Bratislava
 Slovenská republika
 E-mail: sanja.zlatanovic@savba.sk